

**ОЛАФ ИЛАУ
ВАЛТЕР МАЙР**

БАЛКАНИТЕ – МИННО ПОЛЕ
Размирният заген говор на Европа

Издаването на това произведение е подкрепено от литературната мрежа ТРАДУКИ, членове на която са Федералното министерство за европейски и международни работи на Република Австрия, Външно министерство на Федерална република Германия, Швейцарската културна фондация Про Хелвеция, КултурКонтакт Австрия, Гьоте-институт, словенската Агенция за книгата ЈАК, Културното министерство на Република Хърватия и фондация С. Фишер.

traduki

Die Herausgabe dieses Werks wurde gefördert durch TRADUKI, ein literarisches Netzwerk, dem das Bundesministerium für europäische und internationale Angelegenheiten der Republik Österreich, das Auswärtige Amt der Bundesrepublik Deutschland, die Schweizer Kulturstiftung Pro Helvetia, KulturKontakt Austria, das Goethe-Institut, die Slowenische Buchagentur JAK, das Ministerium für Kultur der Republik Kroatien, das Ressort Kultur der Regierung des Fürstentums Liechtenstein, die Kulturstiftung Liechtenstein und die S. Fischer Stiftung angehören.

ОЛАФ ИЛАУ • ВАЛТЕР МАЙР

**БАЛКАНИТЕ –
МИННО ПОЛЕ**

**Размирният
заген гвор на Европа**

Превод от немски
Тотка Монова

Издателство PARADOX
София • 2013

Minenfeld Balkan
Olaf Ihlau, Walter Mayr

Copyright © 2009 by Siedler Verlag, München,
in der Verlagsgruppe Random House GmbH

Translator: Totka Monova, 2012

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

© Фондация С. Фишер по поръчение на програма ТРАДУКИ – за пре-
вода

© Тотка Монова, превод
© Милен Милев, научен консултант на превода
© Дамян Дамянов, дизайн

© Издателство Парадокс, 2013

ISBN 978-954-553-161-3

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Предговор/ **7**

1. Балканите/ **9**
2. Между двата блока: Тито, червеният Хабсбург/ **27**
3. Сърбия: в плен на националния си мит/ **37**
4. Грехопадението на Европа:
независимостта на Косово/ **61**
5. Босненски трагедии/ **77**
6. Сараево: пукнатини в асфалта/ **101**
7. Сълзите на Сребреница/ **115**
8. Злочестия във Фоча/ **131**
9. Враждуващите братя от Мостар/ **137**
10. Един убийствен психиатър: Радован Караджич/ **143**
11. Хърватска: по трънливия път към ЕС/ **151**
12. Наследниците на Рагуза/ **167**
13. Черна гора: от контрабанден рай към руски
протекторат/ **175**
14. Албанската мечта за по-добро бъдеще/ **187**
15. Македонският лабиринт/ **201**
16. Два бряга на Дунав, два свята: новациите в ЕС
Румъния и България/ **215**
17. Германия и Балканите/ **229**

Използвана литература/ **245**

Хроника/ **253**

Предговор

Една книга за Балканите е книга за нещо като фантом. За нещо, за което всички говорят, но никой не е в състояние да опише еднозначно. Затова „Балкани” – като географско понятие и като политическа обида – е или събирателно название, или мярка за разграничение. Като цяло – миниран терен, дом на множество народи, терен, на който малцина са начисто със съседите си: „Балканите, това са „винаги другите”, пише словенският философ Славой Жижек в „Обичай ближния си? Не, благодаря!”.

Политическият ландшафт на Балканите се промени драматично след разпадането на Варшавския договор и кървавите войни за наследство в Югославия. Съветски сателити се превърнаха в натовски членове, от Титовата СР се нароиха малки и още по-малки държави. Това, което все още свързва балканските съседи, освен солидарното ежегодното гласуване за *Евровизия*, е едно-единствено нещо: крайната цел „Европейски съюз”. И тъй като Европа е очевидно уморена от все новите и нови кандидати, в очите на чакащите в края на опашката расте опасността от нови конфликти, които биха разтърсили континента: „Като цяло, тук собственоръчно произвеждаме нитроглицерина под собствения си задник”, предупреждава бившият чешки външен министър Карел Шварценберг.

Една книга за Балканите може в най-добрия случай да бъде инструмент, който да послужи за разрушаването на митове и възпроизводството на повтарящи се модели. За цялостна картина са необходими рамка и бои. Рамката на тази книга е изградена от анализи и исторически разрези на кризисните региони, подплатени с разговори със съвременници от няколко десетилетия, от Тито и Чаушеску през Милошевич до Симеон II. Боите представляват градски портрети и репортажи: моментни снимки от Дубровник на Адриатика до рибарското селище Периправа на делтата на Дунав, недалеч от Черно море.

1

Балканите

Владетелите на Сърбия, както се вижда от кървавата история на най-големия славянски народ на Балканите, са били заплашвани от насилствено отнемане на трона, харизмата им избледнява, властта им се разпада. Те биват убивани, колени, разфасовани. Или пък предпочитат героичната смърт, „небесното царство”, както някога средновековният княз Лазар в битката срещу турците на Косово поле, митичният паметник на сръбската саможертва.

За героичен край се бе настроил и Слободан Милошевич, великият кукловод на Балканите в края на миналия век. Той е главният, но със сигурност не и единствен виновник от десетилетието на четирите югославски войни за наследство, чиито жертви от 1991-ва насам станаха близо 200 000 убити и милиони прогонени от класическия кризисен район на Европа. Неговата военна авантюра в населената с албанци провинция Косово принуди най-могъщия военен алианс в света да се намеси без резолюция на ООН, натовски бомби разрушиха режима му. Народно въстание свали през октомври 2000 г. Белградския деспот от трона, година по-късно новият демократично избран премиер Зоран Джинджич го предаде на Военния трибунал в Хага. Там обезвластеният почина от инфаркт по време на процеса за геноцид срещу него, а Джинджич бе застрелян в Белград пред резиденцията си.

С това бе разбита надеждата за демократично пробуждане на най-силната нация в задния двор на Европа, чийто модел можеше да се проектира върху останалите народи, за да прогони демоните на омразата и на етническите и религиозни раздори, обсебили от векове тази неспокойна част на света. Демократичните наследници на Джинджич успяха да запазят известна преднина. Все още обаче се съдържа опасен разрушителен потенциал у онези националисти, останали в плен на митовете на историята, които упорито предпочитат да останат в самоизолация, отколкото да търсят бъдещето на страната си в Европейския съюз. Тежките икономически удари, породени от световната финансова криза, но преди всичко твърде прибръзаното признаване на провинция Косово за самос-

тоятелна държава от страна на Запада, допълнително наляха вода в мелницата на крайнодесните. И досега по-малко от една трета от страните-членки на ООН признават най-младата европейска република, но поне не се стигна до многократно предвижданите изблици на насилие. Отцеплението наруши желязното правило в един регион, представляващ заплетено кълбо от припокриващи се народности и смесица от национални малцинства: границите не се поставят под въпрос и в никакъв случай не се променят. Защото това би могло да предизвика верижна реакция от копнежи и да разпали претенции за териториални промени и етнически преселвания, наложени в най-лошия случай по силата на кървави конфронтации.

Докато Балканите представляват, както и преди сто години, „черната дупка” на Европа, мечтите за Велика Сърбия, Велика Албания, Велика Хърватска или Велика България в никакъв случай не могат да се превърнат в надживян баласт на пагубната история и винаги ще могат да бъдат пробуждани и активирани от популистки съблазнители. И докато целият Балкански полуостров не стане твърда част от нежелания да се разширява Европейски съюз, с което границите да станат излишни, съществува опасността да се подпали фитила на едно буре с барут, чиято експлозия вече веднъж е повличала целия свят в бездната.

Никой не трябва да се заблуждава: взривни устройства от най-различен характер се намират и до днес в достатъчни количества в минното поле между Караванките¹ и Босфора, Адриатика и делтата на Дунав, Тиса и Егейско море.

Район, разделен на единайсет самостоятелни държави, населяван от почти седемдесет милиона души от славянски, романски, илирски, гръцки и турски произход. Освен това десетки народности групи и малцинства, три религии, две азбуки, пет езикови семейства. Никъде другаде в Европа няма такова етническо и културно разнообразие, но и такива исторически предопределени раздори и омраза. Според „История на света“ на Хелмолт от 1924 г., към изконните народи на югоизточноевропейския полуостров се числят индогерманските илири на север, съседни на келтите, в източната част – траките, а на юг, вплетени в постоянна борба с

¹ Част от Южните Алпи на границата между Словения и Австрия. – *Бел. прев.*

елините, се вклиняват македоните. След набезите и грабежите по време на Великото преселение на народите, големи части от Балканите са залети от славянски племена. Векове наред тук преминава разделителната линия между *Оксидента* и *Ориента*, между Рим и Византия, между християнския Запад и османо-мюсюлманското деспотство. При това Хабсбургската военна бариера от Далмация до Карпатите като религиозна и културна граница по-късно се превръща в маркировка на разделението между просветен модернизъм и дълбока изолация. И накрая, с деблокираната като буфер Титова Югославия, тук се сблъскват НАТО и Варшавският договор.

До ден днешен съществуват най-различни тълкувания къде точно започват Балканите, както и кой и какво принадлежи към тях. Тесногръди северногерманци поставят цивилизационния разрез непосредствено след Мюнхен. В европейските салони на XIX в. присмехулно се говори, че границата преминава покрай портите на Виена, в перифраза на изказването на принц Метерних, че „Балканите започват след Ренвег”¹. На езика на турците, владели в продължение на векове югоизточния ъгъл на Европа, Балкан означава горист хребет. Има се предвид най-голямата верига в региона, която се простира от Източна Сърбия през Северна България, наречена в античността от гърците Хемус и която при българите се казва Стара планина. Ако отделим почти 500 хил. кв. км на Балканския полуостров откъм север, се очертава една мислена линия от Триесткия залив, по продължението на реките Сава и Дунав до Черно море. Към това се прибавя освен Добруджа и Влахия, от което мнозина румънци не са очаровани – все пак около половината от страната им, заедно с австрийските монархии от района на Карпатите, дълго време принадлежи към централноевропейската културна сфера. Да се причисли Унгария към Балканите в Будапеща се счита за тежка обида. При това, по време на Дуалистичната монархия, Хърватска е маджарско владение и след териториалната кастрация вследствие на Трианонския мирен договор (1920), милиони унгарци живеят в Славония, в Сръбска Войводина и преди всичко в западната част на Румъния, в ролята на размирно малцинство.

¹ Улица в 3-ти Виенски район. – *Бел. прев.*

Напоследък и двата милиона словенци се делят от южнославянските си братя от Балканите. Тяхната почти изцяло етнически хомогенна република, малко по-голяма от Райнланд-Пфалц, единствена извлече полза от разпадането на посткомунистическата Югославия. С бърз набег тя се присъедини към Европейския съюз и през 2008 г. отметна приемливо председателство на Съвета на Европа. Отцепването и погледът назад вече почти не занимават този малък, предимно католически, планински и земеделски народ, като че никога не е бил част от Титовото мултиетническо общество. Любляна, някогашният Лайбах, днес е обзета от самодостатъчност и провинциалност. Останалите държави от бивша Югославия се притесняват да бъдат причислявани към Балканите толкова, колкото и Албания или България. Гърция, от своя страна, не цени особено този етикет. Заради бляскавата си история и ранното си членство в ЕС и НАТО, гърците гледат на себе си като на по-висша класа.

Във всеки случай, те всички са жертва на клишетата, с които термините „Балкани” и „балканизация” снизходително биват свързвани: буре с барут и смутно огнище, изостаналост и агресия, вряща смесица от народности и партикуларизъм, корупция и кръвни отмъщения, героизъм и предателство, хаос, политически разпад и гонения. Още в Гьотевия „Фауст” с отвлечение се казва „Когато отзад, далече, в Турция / Народите се сблъскват помежду си.” Карл Маркс говори за „етнически боклук”, а за Бисмарк този регион „не струва колкото костите на дори един померански стрелец”. Железният канцлер на немците, „честен посредник”, акуширал раждането на Сърбия, Черна гора и Румъния по време на Берлинския конгрес през 1878 г., не държи особено на създаването на малки национални държави за „овцекрадци”.

Балканските народи така или иначе не са участници в тази конференция, а само просители. Затова е и напълно възможно българската авторка Мария Тодорова да е принципно права в упрека си, че Западът поддържа тези отрицателни клишета като самопотвърждение на собствената си цивилизованост. Нееднократно сериозни политици от Франция, Германия или Австрия изразяват съмненията си, че народи, живели векове наред под византийско и османско владичество, могат да бъдат част от западноевропейския културен кръг. По повод на тази надменност, пътешествият из

Черна гора журналист Егон Ервин Киш гневно отбелязва: „Презрително гледат на Балканите онези по-страшни Балкани, наречени Европа.“ Че арогантните западноевропейци в своята дистанцираност спрямо Балканите просто потискат собствената си претъпна история и като цяло гледат собственото си отражение, смята и немско-румънският автор Рихард Вагнер: „От далечината на Балканите мазно ни се усмихва едно грозно лице на Европа.“ Във всеки случай онези, които днес с отвращение сочат към ужасите на войната в Югославия и кланета като в Сребреница, изглежда забравят, че идеологически обоснованото масово изстребление – от робеспиеровата гилотина до хитлеровия холокост, – спада към първерзиите на иначе уж примерната цивилизация на Средна Европа.

Така нареченият Източен въпрос, притеснението от нестабилността и от процеса на разпад на Османската империя южно от Сава и Дунав под натиска на националноосвободителните движения, е този, който довежда до нарушаване на баланса между европейските Велики сили. Районът на Балканите е Третият свят на стара Европа. Той се превръща в геополитическа конфликтна зона, в плацдарм на постоянни размирици, основно поради съперничеството на Австро-Унгария и Русия. Царската империя, която от завладяването на Константинопол от османските турци (1453), гледа на себе си като на „третия Рим“ и патрон и защитник на ортодоксалните християнски братя на Балканите, търси чрез своя васал България излаз на Егейско море. Но и Германия, Франция и Великобритания дейно се намесват чрез своите регионални сатрапи и опитват да установят сфери на влияние за своите интереси. Така възниква модел на действие, който – макар и с променящи се актьори, – като добре смазана машина работи и до днес: Великите сили използват малки държави на Балканите за войни на посредниците, а малките държави от своя страна с удоволствие възприемат ролята на представители на Великите сили. Или просто виждат в колаборацията своя единствен шанс за оцеляване. По повод на този „прекрасен и преследван от нещастие полуостров“ пътешестваният журналист и по-сетнешен революционер Лев Троцки отбелязва съвършено точно по време на Балканската война 1912-1913 г., че европейските дипломати гледат региона отгоре, „както истинските играчи“ – шахматна

дъска, – и „когато играта поеме нежелана от тях посока, замахват с железен юмрук“.

Начало на постосманското основаване на модерните балкански държави слагат гърците през 1830 г. Следва серия от източни кризи и регионални войни, които през 70-те години (на XIX в.) застрашават сериозно мира в Европа като цяло. Липсва единствено решителната искра. Тя е отложена за едно поколение напред от Бисмарковия Берлински договор, който обаче не отстранява силово-политическите противоречия. За немската политика е валидна присъдата на канцлера, че никога не трябва заради „ориенталските язви... да се оставим да ни поставят юзда, за да ни разединят с Русия“. Но под слабото управление на бисмарковите наследници, регионът, вследствие на митнически войни, на формалното анексиране на Босна и Херцеговина (1908) от Виена, след кланетата в Македония през Балканската и Междусъюзническата войни 1912-1913 г. и първите брутални „етнически чистки“, поема по пътя на конфронтацията, която американският историк и дипломат Джордж Ф. Кенан нарича „първокатастрофата на XX век“: избухването на Първата световна война след убийството на австрийския престолонаследник от сръбски националист в Сараево на 28 юни 1914 г. Една провокативна дата, защото на този Видовден се отбелязват 525 години от битката на Косово поле. Като първи застъпници за единна Южнославянска държава, сърбите до този момент безкрупно подклаждат национализма на своите „поробени сънародници“ в Хърватска и Босна и Херцеговина, югоизточните провинции на простиращата се до Дрина Хабсбургска империя.

Смъртоносните изстрели от Сараево взривяват барутното буре „Балкани“. Безмилостно заработва механизмът на съществуващите съюзи, Великите сили започват мобилизация и взаимно си обявяват война. Европа се подготвя за големия мор. На сърбите „трябва да се сложи край, при това скоро“ изкудкуяква Вилхелм II и насърчава Дунавския монарх да нанесе удар, макар да предсеща, че „големият калабалък“ ще обхване целия континент. Немският кайзер, по силата на нибелунгската вярност, подкрепя в този раздор Австро-Унгария, която чрез изпипан ултиматум принуждава разчитащата на руска подкрепа Сърбия да започне война. В огнената стихия, тръгнала от Балканите, намира своя край разпределението на силите в Стария свят, три империи изчезват. Над

девет милиона души умират, най-голям кръвен данък сред балканските народи плащат сърбите.

Новата подредба на Югоизточна Европа с договорите от парижките предградия, сред тях и мирният договор от Трианон, предоставя на съюзниците на победилата Антанта възможно най-добрите изходни позиции. Румъния удвоява територията си, основно за сметка на Унгария. Сърбите формират от руините на Дунавската монархия изкуствената единица Югославия. Хървати и словенци се присъединяват към кралствата Черна гора и Сърбия – католици с латинска азбука се обвързват с ортодоксални християни, изписващи общия си език на кирилица, и с мюсюлмани.

Но новият ред не донася омиротворяване и стабилност, най-вече защото на този етнически пътър терен не се установяват национални държави, а мултинационални сглобки. Подтиквани от великогръцки амбиции („мегали идеа“), гърците смятат, че могат да използват разложението на смалилата се Турция за нападение в Мала Азия. Въоръженият поход срещу частите на Кемал Ататюрк обаче завършва с военна катастрофа за Атина, а мирният договор от Лозана от юли 1923 г. предвижда етническо прочистване и огромна размяна на население между противниците. След повече от две и половина хиляди години остатъците от елинизма в Мала Азия са заличени като почти милион и половина гръцки заселници са прогонени от Турция. В замяна на това 400 000 мюсюлмани са принудени да напуснат северна Гърция.

Национални различия и интеграционни проблеми възпрепятстват срастването преди всичко в новото кралство на южните славяни. Сърбия, която е воювала на страната на Антантата и е загубила почти половин милион войници, претендира за ръководната роля. Хърватите и словенците пък се чувстват централноевропейци и твърдо отхвърлят намесата на провъзгласения през 1921 г. за крал Александър от сръбската династия Караджорджевич. „Сърбия не иска да попадне в Югославия, а Югославия да попадне в Сърбия“, е обявил още преди края на войната Никола Пашич, последният министър-председател на Сръбското кралство. Ответната позиция заема лидерът на хърватските селяни Степан Радич, който през 1928 г. заплаща своята съпротива срещу сръбската хегемония с живота си: „Ние, хърватите, трябва открито и ясно да кажем: ако сърбите искат държава под сръбско ръководство, то

нека господ да бъде с тях. Единствената възможност за нас е федеративна република.”

За осем години центристският режим на Александър се превръща в кралска диктатура, сръбският е официален език, губернаторите се назначават от двореца. Деветдесет и пет процента от генерираните в Хърватска средства се предават на Белград. В условията на забрана на политическите партии и временно разпуснат парламент, в който се стига дори до престрелка между депутати, предимно хърватите и македонците се организират в тайни сепаратистки съюзи. Полицейският терор и военните задават тона. Монархът не намира сили за икономическо развитие на западните части на страната. Той умира през 1934 г. от куршумите на хърватски сепаратист при едно държавно посещение в Марсилия. На мястото на все още малолетния му син Петър, трона поема братовчед му Павел.

Буржоазията има слаби позиции сред изостаналите аграрни общества навсякъде в Югоизточна Европа. По-сериозно очарование от демократичния парламентаризъм излъчват фашистките модели на Италия и по-късно Германия, макар че с Усташа и „Легиона на Архангел Михаил“, единствено Хърватска и Румъния развиват самостоятелни фашистки организации. Следствие от тази радикална промяна на настроенятия е залитането към национално-консервативни царски диктатури. Първоначално с Ахмед Зогу през септември 1928 г. в Албания, четири месеца по-късно с Александър Караджорджевич в Югославия, през януари 1935 г. с Борис III в България и през февруари 1938 с Карол II в Румъния. И с Йоанис Метаксас – макар и не цар, но все пак генерал, – сложен за диктатор в Гърция през 1936 г. Районът на Балканите е под авторитарно управление и пред прага на интервенции от страна на тоталитарните Велики сили. Отново назрява голям мор.

Първо сянката на Хитлер, после тази на Сталин се простира над задния двор на Европа. Системата за сигурност на „малката Антанта“, състояща се от Чехословакия, Югославия и Румъния, насърчавана между двете световни войни от Франция основно като защита срещу ревизионистки опити от страна на Германия, Австрия и Унгария, се оказва нефункционираща. Към началото на Втората световна война, оста Рим-Берлин определя ставащото на Балканския полуостров; така след Италия и Япония към Тройния

пакт на Германия се присъединяват последователно Унгария, Румъния, Словакия и България. И накрая, на 25 март 1941 г., под натиск от страна на Берлин, също и белградското правителство на регента Павел. В отговор на това, няколко дни по-късно белградски генерали под давлением на британските тайни служби организират пуч, при което хиляди хора скандират по улиците на югославската столица „*Боље рат него пакт*” – „По-добре война, отколкото пакт“. Дотам се стига по-бързо от очакваното. Сутринта на 6 април започва „наказателният съд“ на Хитлер. Два дни немски самолети атакуват югославската столица, която дори не притежава противовъздушни оръдия. Хвърлените запалителни и бризантни бомби струват живота на поне 15 000 души в тази Герника на Балканите. За по-малко от две седмици – без изобщо да е обявена война, – немските войски, които вече са демонстрирали сила в Румъния и България, заедно с италиански, унгарски и български части завладяват мултиетническата държава и окупират Гърция.

Новото прекрояване на Балканите създава конгломерат от окупирани зони, васални държави, преотстъпени територии. Немското военно командване поставя в Белград колаборационистки режим. Италия взема от разпарчетосаната държава повечето адриатически острови и крайбрежието на Далмация, както и югозападната част на Словения. Унгария си подsigурява Западна Войводина с Нови Сад. Съюзничката на оста България получава големи части от Македония. Албания, която от 1939 г. е италианска, поглъща Косово. В едно от най-катастрофалните решения водачът на усташите Анте Павелич, „поглавник“ и протеже на Мусолини, получава разрешение да провъзгласи „Независимата държава Хърватска“ на Великден 1941-ва. Нейните идеолози, възприемащи себе си като германски готи, много скоро се захващат с „окончателното решение на сръбския въпрос“. Ужасяващият режим на усташите струва живота на стотици хиляди хора – евреи, цигани, мюсюлмани, но преди всичко сърби. И до днес в Лика и в Кордунския регион има останки от православни църкви, в които сърби са изгаряни живи.

След немското навлизане в страната, комунистите, предвождани от агента на Коминтерна Йосип Броз Тито, започват да складират оръжие. За разлика от националните, сръбските пар-

тизански чети обаче, – по заповеди от Москва, – не започват въоръжена съпротива срещу окупаторите, тъй като пактът Молотов – Рибентроп все още е в сила. Едва след немското нападение над Съветския съюз, което Хитлер отлага с няколко седмици заради операциите на Балканите, Югославската комунистическа партия, по поръка на Москва, призовава към военни действия срещу „окупаторите и техните съучастници, палачите на народите ни“. С брутални отмъстителни мерки, масови разстрели на заложници и множество нападения, немците се опитват да задушат партизанското въстание. Това не им се удава. Едновременно с това бушува канибалски ужасяваща вътрешноюгославска гражданска война, а провежданите от усташите кланета потрисат дори и немските военни. Отстъпващата от Балканите група *армии Е* не може да се противопостави на финалната офанзива на партизаните. На 20 октомври 1944 г. армията на Тито, заедно с танковете на настъпилата от Румъния Червена армия, завладява Белград.

В тази война, която нито е желала, нито е предизвикала, Югославия губи около един милион от 16-те си милиона жители. Повечето умират от ръката на други югославяни, а споменът за този ужас ще доведе при разпадането на многонационалната държава две поколения по-късно, при Титовите наследници, до нов мъртешки танц на националистическите демони.

Към края на Втората световна война Великите сили отново дърпат конците на бъдещата съдба на балканските народи. Обвинението, че срещата на антихитлеристката коалиция между Сталин, Чърчил и Рузвелт през февруари 1945 г. в Ялта е довела до отцепването на Югоизточна Европа, остава недоказано. Но извън всякакво съмнение тримата политици са обсъждали въпроса за целите на войната и бъдещите сфери на влияние. Това ни разкрива един анекдот от мемоарите на Чърчил. Британският премиер посещава Сталин в Москва през октомври 1944 г. След официалната вечеря, Чърчил поставя въпроса „да изясним нашите дела на Балканите“. Не би следвало да работим дребнаво един срещу друг, препоръчва Чърчил: „Ако говорим само за Великобритания и Русия, какво ще кажете, ако Виe получите 90 процента надмощие в Румъния, ние – 90 процента в Гърция, а за Югославия да се разберем на по половина?“ По време на превода, Чърчил пише това предложение на лист хартия, допълва го с България (75 към

25 в полза на Русия) и Унгария (50 на 50), и го побутва към Сталин. След кратка пауза той взима молива, потвърждава бележката с чавка и го връща на Чърчил. Премиерът, поне както твърди в мемоарите си, усеща угризения на съвестта заради фриволния начин, по който обсъжда въпроси, касаещи съдбата на милиони хора. Затова и предлага: „Да изгорим листа.“ Но Сталин отговаря: „Не, задръжете го.“

По-изненадваща от цинизма на Чърчил е сляпата му вяра, че генералисимусът ще се придържа към договорките на такава търговия с проценти и ще се задоволи само с парчета от плячката. Войските на Сталин прегазват Балканите до Виена, Съветският съюз се превръща в хегемон и установява сателитни режими в Букурещ, София, Тирана и Будапеща. Има само две изключения: Западът успява да запази доминиращо влияние в Гърция след загубата на комунистите през гражданската война. Освен това и Югославия на партизанския маршал Тито през 1948 г. си позволява разрив със Сталин. С една умерена форма на комунизъм и като пионер на необвързаността, с който и да е блок, многонационалната федеративна държава постига със самочуствие независимостта си в региона, подкрепена от сериозни валутни постъпления от гастарбайтери и туристи. Останалите народи от съветизираните Балкани обаче се чувстват забравени и продадени от Запада.

След години на отблъскващи репресии срещу инакомислещите и особено срещу някогашния буржоазен елит, се пръкват драпирани национално-комунистически модели на управление с дълговечни управляващи и извратени култове към личността: параноичният „Conducator“ (Водач) Николае Чаушеску в Румъния, сталинистът Енвер Ходжа в Албания, лоялният съюзник на Москва Тодор Живков в България и гъвкавият самоуправляващ патриарх Йосип Броз Тито в Югославия. Започва развитието на един процес – описан от унгареца Паул Лендвай, изключителен познавач на региона, още през 1969 г. във фундаменталния му труд „Червените Балкани“, – с взривителната сила на национализма и надвисналите трагедии: „Стремежът към национална идентичност ще бъде по-силен от всякакви идеологически връзки.“ Задалата се имплозия на Съветската империя през 1989 г. води до рухване и на комунистическите режими на Балканите, които падат един по един като плочки домино. Тито и Ходжа вече не са между живите.

Наследниците им бързо капитулират пред предизвикателствата на новото време. Или пък – както и информаторите им от тайните служби, – умело намятат ново идеологическо наметало. Живков се отървава с процес за злоупотреба със служебно положение, а Чаушеску, след съмнителна присъда по бързата процедура, единствен от водачите на Източния блок свършва пред взвода за разстрел. Рухването на комунизма обаче, както писателят Рихард Вагнер прецизно анализира, „захвърля народите на Югоизточна Европа в старите им митове“.

Радикалната промяна, с многото нови свободи и изкушения, удря най-тежко тъкмо Югославия, която до този момент е най-либералната и икономически най-стабилна държава от социалистически характер. Харизматичният маршал Тито е държал шест нации, двайсет и четири националности и три религиозни общности в желязната хватка на комунизма, но със заложен в конституцията на съюза големи автономни права на републиките и провинциите. В това е скрита и бомбата за дестабилизация на мултиетническата общност чрез националистически запалители. Титовите наследници не са в състояние да обуздаят центробежните сили. Балансът между различните националности е загубен, нараства динамиката на самоунищожението и омразата. Вината за залаза на Югославия през 1991 г. може да се търси точно толкова във великосръбската грандомания на Слободан Милошевич, колкото и в отцепническия егоизъм на Словения и Хърватска. Във всеки случай Западните Балкани и преди всичко тринародната република Босна и Херцеговина са вкарани в едно десетилетие на граждански войни и страдания. Пропадането на мултикултурните общества довежда до масови убийства и етнически гонения, каквито Европа не е виждала от края на Втората световна война. Унищожаването на старата Югославия обаче е същевременно и престъпление срещу европейското бъдеще на нейните народи. Защото те всички отдавна щяха да са член на Европейския съюз, ако федеративната държава бе оцеляла, и нямаше да им се налага да си правят помежду си гонки като на регата, в надпреварата си за членство и да се страхуват, че в разбуненото от икономически турбуленции море, някои няма да достигнат скоро финалната шамандура.

Своя вътрешен мир регионът не е постигнал и след намесата

на международната общественост и милиардните инвестиции. Все още на много места на малцинствата се гледа като на пета колона на съседната държава. Нито един от етническите конфликти не е наистина разрешен, дори там, където в момента историческата памет не дава вид на жива. Навсякъде са разпръснати необезвредени мини и съществува опасността стари рани пак да се отворят. Това важи дори за по-скоро спокойните източнобалкански страни Румъния и България, които, в ролята си на новопостъпили страни-членки на ЕС, поради забавените реформи и корупцията при усвояването на европейските средства, съвсем не са любимки на Брюксел. И двете обаче постигат бърз прием в НАТО и Европейския съюз, тъй като не са измъчвани от остри националистически проблеми, а и Западът се стреми да постигне линия за сигурност от Унгария до Турция, с цел да отграничи възможни кризисни огнища в района на Черно море и Кавказ.

Румънците все още се чувстват отговорни за своите сънародници в кризисната държава Молдова, чиято източна част се контролира от сепаратисти под Московско командване. След вълненията в началото на 2009 г. в Кишинев, Букурещ, за ужас на Брюксел, предлага гражданство на един милион етнически румънци в Молдова, а с това и членство в ЕС. Освен това Букурещ се вижда притиснат от засилващите се искания за автономия на унгарското малцинство в страната. А България си остава по историческо подразбиране основен претендент за териториално наследство, в случай че малката държава Македония със своите 2,1 милиона жители и шест етноса се окаже на разположение. Тук важат все още думите на американския пътешественик Джон Рийд, който през 1916 г. пише, че без разрешаване на македонския въпрос, мирът на Балканите и наоколо е невъзможен: „Населението на Македония представлява едно етническо съ-съществуване с неподозирана взривителна сила. Турци, албанци, сърби, румънци, гърци и българи живеят рамо до рамо, без да се смесват помежду си – и живеят така от времето на апостол Павел.“

По време на процеса на разпадане на Югославия, сръбският деспот Милошевич без заобикалки предлага на своя гръцки приятел, консервативния премиер Константинос Мицотакис, подялбата на малката република около Скопие, при съгласуване с България. Потресен, той отказва да участва в създаването на вели-

косърбска държава: „Границите на Балканите не бива да се пипат – подчертава той от атинското си седалище, – или всичко тук ще тръгне по наклонената плоскост. Да се заложи на ясно етническо разделение би било лудост.“ Въпреки това именно гърците с отказа си да признаят името Македония са отговорни и до днес за продължаващото напрежение. За Атина тази държава е етнологичен хермафродит с великомакедонски претенции за райони от Тесалия в Северна Гърция до Егея. Тук все още има няколко десетки хиляди славянофилски настроени жители. Това е един абсурден явен блъф, с който Атина блокира членството на Македония в ЕС и НАТО, а с това и стабилизацията в сърцето на Балканите.

Но въпреки това, опасността кутията на Пандора пак да се отвори и да се стигне до колективна параноя, до нови етнически експлозии, до гонения, промяна на граници и геноцид, следва да се очаква по-скоро от западната половина на Балканите – където е поставен и тематичният акцент на тази книга. Щом националистическата ирационалност замъглява политическия разум дори при два народа като словенците и хърватите, които се виждат обвързани със западноевропейски ценности и едновременно с това се хапят люто в спора за териториалните води на Пиранския залив, то не е трудно човек да се досети колко лесно може да припламне искрата в други конфликтни области. Например в и около Косово или между трите враждуващи нации в Босна и Херцеговина. Двете държави, пазени от международни военни контингенти, сред които и части на Бундесвера, ще продължават в необозримо бъдеще да бъдат на хранилка на международната общност. Те са ненаситни протекторати. Техните отчасти престъпни елити са се нагласили чудесно в тази сива зона. Официално те възхваляват ЕС, към който няма да принадлежат скоро, а през това време – обгърнати в мафиотски структури – се занимават с корупционните си схеми. „Тези държави изискват любов към съмнителното“, саркастично коментира американският автор Робърт Д. Каплан в началото на деветдесетте след обиколката си из кризисния район.

От традиционните Велики сили руснаците са последните, които напомнят политически за себе си на Балканите. Те стоят твърдо на страната на сърбите и с наложеното от тях вето в

Съвета за сигурност на ООН, ограничават участието на Косово в международни форуми. Съвършено оправдано от гледна точка на международното право, Москва хладнокръвно циментира пукнатините в международната политика на/за Балканите. Опитите от страна на ЕС за изграждане на функциониращи институции в държавата-джудже Косово и за замяна на временната администрация от ООН също не напредват особено. С това се спира всякакъв икономически напредък на близо двата милиона жители на изолирания приют за бедни на Европа, чийто бруто социален продукт е по-нисък от този на Северна Корея, със 75 процента безработица сред младото население. В Босна и Херцеговина също не може да има радикални промени преди едно неизбежно преразглеждане на мирното споразумение от Дейтън без участието на маститите руснаци, които са се посветили икономически преди всичко на Сърбия и Черна гора. Крайбрежието на малката адриатическа република е новата Ривиера на Москва.

Особена роля на Балканите от време на време играят и американците. Наистина, те се опитват да го скрият и официално подчертават, че споделят общностните ценности на Европейския съюз. При все това те рядко се съобразяват с неговите интереси, когато става въпрос за собствените им стратегически цели в дългосрочен план, било то за тръбопроводи или за военни бази. Ако да речем Брюксел спре милионни субсидии за София заради подозрения в корупция и за да упражни пречистващ натиск, то Вашингтон не се притеснява в кратки срокове да предостави необходимите средства на българите. „Специалните съюзници“ на американците на Балканите обаче са албанците. Вашингтон действа като техен по-голям брат. След войната в Косово, в която ЦРУ е въоръжило и напътствало АОК (Армията за освобождение на Косово) срещу сърбите, американците настояват за приемането на Албания в НАТО, както и за независимостта на отцепилата се провинция Косово.

Може би Вашингтон залага в дългосрочен план на демографския фактор: албанците, които в момента са над шест милиона в пет държави на Западните Балкани, са най-бързо множащият се народ в Европа и с това потенциален хегемон в региона на мястото на сърбите в рамките на следващите две поколения. В този случай обаче се появява заплахата от едно минно поле от

нов характер: защото ако „синовете на орлите“, както обичат да се наричат, решат да реализират разгарящата се от време на време великоалбанска мечта, то кървавите конфликти с Македония, Сърбия, Черна гора и Гърция заради техните албанските малцинства няма как да бъдат избегнати. Загрижеността, с която американците наблюдават ставащото в района при новия президент Барак Обама, се потвърди от посещението на американския вицепрезидент Джо Байдън в Сараево, Белград и Прищина в средата на май 2009 г. Байдън е един от малкото познавачи на Балканите сред американските топполитици. Особено ясно той разясни на противниците в Сараево, че правителството му очаква от всички участници в буксуващия процес на реформиране на Дейтънското споразумението нови усилия. Байдън със сигурност знае и че политическата стабилност в региона е невъзможна без участието на Сърбия.

Около двама и пет милиона души живеят в проблематичните зони на Западните Балкани, приходите на глава от населението тук представляват около една пета от средното за ЕС, а социалните предизвикателства са огромни. Ако не разполагаха с изключителни способности, като внасяните особено често в Германия футболисти, хандбалисти или баскетболисти, тези сърби, албанци, мюсюлмани, македонци или черногорци не биха били добре дошли в Запада на континента. Под предлог, че се бори с организираната престъпност, строгият визов режим на Шенгенската стена възпира и до днес голяма част от балканската младеж от желания контакт със Западна Европа. От това черната дупка на този подрегион с неговата криминална икономика, „балканската черна кутия“, се е задълбочила.

Подобна политика е контрапродуктивна, а последиците ѝ могат да бъдат фатални. Все още не са изчезнали старите демони на Балканите, за които се твърди, че тровят душите и връхлитат народите като треска. Цивилизационното покритие тук е тънко. Безперспективност, продължаващи икономически неуспехи и всеобщо усещане за обреченост, но преди всичко разочарование от един Европейски съюз, който се изолира и губи от блясъка си, заплашват да подсиgurят чувателност на радикалните подстрекатели. Напълно е вероятно един ден да се окаже историческа грешка, че – както смята писателят и временен президент на ос-

татъчна Югославия Добрица Чосич – „не всички държави-наследнички на Югославия ще бъдат интегрирани в ЕС“.

Балканите си остават Ахилесовата пета на Европа. Временното спокойствие, както ни учи историческият опит, обикновено означава само кратка почивка в този нестабилен регион.